

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.61

АНДРУЩЕНКО Г.І.

ТЕРМІНИ “ДОВІРА” І “СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ”: ОНТОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Статтю присвячено з'ясуванню того, як саме слід розуміти довіру і соціальний капітал – як “готові” чи як “сконструйовані” явища, що виникли у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: довіра, соціальний капітал, авторитет, пізнання.

Актуальність дослідження. Вивчення походження термінологічного відображення людської довіри і соціального капіталу дає змогу говорити спочатку про складність цих явищ, а згодом про суперечність їх системного дослідження. Необхідність проведення певної аналітичної роботи для виявлення згаданих суперечностей повинно надати можливість виявити, зокрема, підстави наповнення термінів “довіра” і “соціальний капітал” характеристиками онтологічного змісту, в тому числі, з'ясування часу появи цих термінів та ролі у справі пізнання соціальної реальності.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є з'ясування того, як саме слід розуміти довіру і соціальний капітал – як “готові” чи як “сконструйовані” явища, що виникли у різних сферах життєдіяльності суспільства далекого минулого.

Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити витoki явища довіри, спираючись на священні писання і наукові погляди соціологів з цього приводу;
- виявити тенденцію формування уявлень про довіру впродовж усіх стадій розвитку суспільства;
- вивчити еволюцію формування авторитетів як об'єктів людської довіри;
- на основі існуючих теорій соціального капіталу визначити передумови та особливості процесу становлення капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довіру можна віднести до низки явищ, що в сукупності виступають визначальною передумовою вирізнення людини на планеті серед інших живих істот відповідної епохи, бо вона соціокультурно символізує соціальні відносини. Свідчення про це містяться ще в священних писаннях, зокрема Євангелія життя, де зазначено, що Бог відвів жінці особливу роль – довірив їй місію

материнства, що є її істинним покликанням [1, с. 29]. Жінка покликана бути віддзеркаленням Божої любові: вона є образом Божого материнства, тому Бог довірив їй людину [1, с. 30].

Папа Іван Павло II пише про святиню тіла жінки, адже з неї народжується нова людина. Отже, жінка стає співробітницею Бога. Материнство пов'язане з особовою структурою жіночості та з особливим виміром дару. Творець дарує дитину батькам. Це вимагає повної віддачі матері, її згоди прийняти дар життя. Жінка приймає від Бога важливу і відповідальну місію – давати життя, співпрацювати з Богом у творенні нової людини [1, с. 18]. Жінка стає сильною, усвідомлюючи довіру. Бог “довіряє їй людину”, навіть в умовах суспільного приниження, в якому вона інколи може знаходитися.

Слід відзначити, що довіра Бога до людини була взаємною. Доказом цього є сторінки Біблії у книзі Вихід 15, 1–18 (пісня Мойсея), де вперше виявлено пісню, звернену до Бога. Аналіз символіки подій, що передували пісні Мойсея, свідчить про наявність довіри людей до церкви, оскільки він дав змогу виокремити символічний вираз “входження у Червоне море”, що означає беззастережну довіру до Бога, незважаючи на логіку фактів та аргументів [2, с. 26–27].

Вивчаючи особливості процесу пізнання реальності, речей, світу, засновником німецької класичної філософії І. Кант виявив тенденцію зникнення довіри людини до світу. Так, на його думку, антична людина виходила із відчуття довіри до світу, який завідомо був для неї Космосом, Ладом. Натомість сучасна людина виходить з недовіри, підозри, бо для неї (І. Кант довів це науково) світ – це Хаос, Безлад [3, с. 205].

Люди впродовж усіх епох свого існування формували уявлення про довіру, піддаючись загальноновизнаним впливам на свої переконання й поведінку зі сторони низки суб'єктів або відповідних доктрин: певної особи, організації, вчення завдяки притаманним або приписуваним їм властивостям або заслугам. Лише об'єкти довіри були різними. Спочатку – Бог (церква), окрема особа, пізніше – держава, що свідчить про факт певного “переливання” довіри із церкви у державу.

Отже, для людини завжди існував певний авторитет, який може бути як уособленим (Бог, політик, чиновник), так і знеособленим (суспільні інститути, норми). Проте, незважаючи на усвідомлення такого неособового характеру, люди все одно ставляться до авторитета як до особи внаслідок того, що за такими авторитетами все одно стоять люди (зокрема ті, хто безпосередньо запровадив інститути і норми).

Якщо визначати еволюцію формування авторитетів як об'єктів довіри людей, то слід сказати, що уособлення неживих предметів відоме ще з міфологічних часів (наприклад, здатність каменів і дерев розмовляти). Пізніше воно набуло форм наділення авторитетом умовно неживих речей – норм, інститутів. У модерні часи поряд із божественним, трансцендентним походженням норм та соціальних інститутів виникла ідея суспільного

договору, де авторитетом інститутів і норм є спільнота осіб-громадян, які домовились про їхню загальнозначущість [3, с. 226].

Як зауважив грецький православний філософ і богослов Х. Яннарас, “ми віримо в Бога тому, що Його Особистість, Його особисте існування викликають у нас почуття довіри. Віра – це і є процес з’єднання з істиною, процес злиття осіб. Далі вже не ми. Ми лише обираємо певний авторитет, і на цьому наша діяльність завершується. Далі авторитет втягує нас у себе, робить нас собою і приймає за нас рішення” [4, с. 102].

Таким чином, доречно говорити про постійно відсутню реальну автономію індивідів та постійно існуючий певний соціально-політичний авторитет, що є пріоритетним і викликає довіру. Прибічниками такої думки виступили Платон, Арістотель, Конфуцій, А. Августин, Ф. Аквінський, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Г. Гегель, Ф. Ніцше, Г. Моска, В. Парето, Д. Джентіле, Б. Муссоліні, А. Гітлер, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, Й. Сталін тощо [5].

Слід зазначити, що довіра у людських відносинах почала виникати ще на перших стадіях розвитку суспільства. Оскільки життя людей у цей період було зосереджене в основному на потребах, без задоволення яких було неможливим їх існування (сон, їжа тощо), то цілком природним є той факт, що довіра зародилась в економічній сфері життєдіяльності людей. Прослідкуємо це детальніше, почергово розглядаючи кожну із суспільних формацій.

Як соціальна, так і економічна компоненти довіри виявляються при соціальному (економічному) обміні, отриманні взаємної вигоди учасниками економічних відносин.

Вивчаючи “примітивні” суспільства, французький етнограф і соціолог К. Леві-Стросс встановив, що предметом соціального обміну між родами поряд з товарами і жінками було також знання, яке згідно зі звичаями, життєвими правилами чи сваволею її власника могло і повинно було стати спільним здобутком. Ця думка вченого є підтвердженням існування довіри між членами первісного суспільства, проте вона також доводить, що крім довіри у процесі обміну виготовленими товарами, наявною була й довіра людей одне до одного під час розкриття секретів власного виробництва [6, с. 213].

У первісному суспільстві із розвитком продуктивних сил відносини між людьми вийшли за рамки окремої общини і набули масштабнішого характеру. Дедалі більшою мірою почали враховуватися не лише родові чи релігійні традиції та зв’язки, а й ділові властивості людини: її здібності, навички, моральність та ін. У такому аспекті довіра почала набувати свого застосування, що в подальшому стало основною умовою виконання багатьох економічних операцій між людьми, зокрема надання кредиту [7, с. 262–263].

Довірчі відносини зароджувались й під час налагодження торговельних зв’язків. Д. Коулман, Ж. Ланда і А. Гриф підкреслюють, що цьому явищу сприяє акумулювання “репутації” кількох поколінь. Така

репутація виступає як основа рольових очікувань, а, отже, і впевненості у системі взаємодії [8, с. 92].

При рабовласницькому ладі розвиток довіри розглядають дещо у новому ракурсі. Тепер мова йде не лише про довіру між людьми з приводу налагодження відносин, а й про довіру Бога до людей. Така довіра, наприклад, виявлялась у тому, що внаслідок відсутності поняття “приватна власність” у майновому праві християн вся власність, у тому числі родова земля, вважалася довіреною Богом у тимчасове користування [9, с. 45].

При пануванні феодалізму на Україні досить високого рівня набув розвиток довіри, оскільки, наприклад, розповсюдженим було явище, коли русичі давали одне одному речі на зберігання. Проте у пізніші часи, на початку XIV ст., розвитку відносин між руськими новгородцями та німцями заважали часті випадки неповернення новгородцями боргів та підробка поставлених ними товарів (хутро, віск) [10, с. 34].

У капіталістичному суспільстві соціальні зв'язки все більшою мірою будувались на доброзичливості та довірі. За висловом О. Вільямсона, для того, щоб пристосуватися до несподіваних змін та забезпечити надійність виконання прийнятих зобов'язань, обидві сторони контракту повинні обмінюватися не просто обіцянками, а такими, що заслуговують на довіру [11, с. 200].

При соціалізмі політичні діячі, зокрема В. Ленін, усвідомили недоліки існуючої політики. Тому згодом було запроваджено нову економічну політику, якій вдалося підвищити ступінь довіри населення до держави.

Важливим чинником занепаду довіри до держави з боку населення став період застою 70-х – початку 80-х рр. XX ст., який змінився помітною економічною кризою. Ситуація товарного дефіциту не давала населенню змоги повною мірою реалізовувати свої потреби у товарах та послугах, тому значна частина заощаджень була вимушеною.

Повертаючись до питання сконструйованості понять “довіра” і “соціальний капітал”, слід сказати, що серед вітчизняних учених існують суперечливі думки стосовно цього. Зокрема, В. Сукачов, вивчаючи політичну довіру як складову соціального капіталу громадянського суспільства, вважає, що довіра не є іманентною рисою людського суспільства; вона виникла у певних історичних умовах і теоретично може зникнути.

На думку вченого, це зумовлено, з одного боку, спорідненістю довіри і автономії, свободи індивіда у обранні власної поведінки (наприклад, виконання/невиконання зобов'язань), а з іншого боку, неможливістю повністю передбачити поведінку партнерів або через наявність “часового лагу” (коли перший актор має розпочати діяльність раніше за інших), або через відсутність абсолютно надійної інформації про стратегію, цілі та мотивацію партнерів. Через це довіра відрізняється від звичайної раціональної калькуляції вигод та витрат, а також від ситуації, коли партнери можуть взаємно стримувати одне одного.

Ряд теорій соціального капіталу підкреслює, що існування груп зумовлене створенням, захистом та розподілом ресурсів. Входження до таких груп стає можливим завдяки виникненню так званої “свідомої дружності” з боку їх членів і базується на егоїстичному бажанні отримати доступ до благ, недоступних особі, яка не бере участі в тій чи іншій соціальній групі. Саме під час розширення соціальних груп формувалася і довіра. Як відомо, спочатку виникали певні групи, спільноти, учасниками яких були лише родичі або люди зі схожими особистісними чи професійними рисами (наприклад, армія). З часом розпочався процес залучення “чужих”, що дає змогу говорити про поступове конструювання довіри. Таким чином, довіра перетворюється на технологію розвитку суспільства.

Проте не всі теорії соціального капіталу погоджуються з існуванням останнього лише у межах певної групи людей. Так, Р. Патнам разом з іншими спеціалістами з політичних наук стверджував, що соціальний капітал може існувати не лише на рівні окремої ізольованої громади, але й на рівні суспільства в цілому. Він розглядається як колективне благо, а не індивідуальна власність, як соціокультурний феномен – культура довіри і толерантності [12, с. 6].

Слід зазначити, що тривалий час соціальний капітал був охоплений “білою сліпотою”. Як відомо, про таке явище говорять тоді, коли у суспільстві виникають такі речі чи предмети, в існування яких людина не вірить. Через це вона їх просто не бачить, оскільки мозок не в змозі їх ідентифікувати. Крім того, важливо враховувати й ситуації, коли людина насправді бачить певні предмети, але не хоче вірити в їх існування [13].

Саме так відбувалося і з формуванням соціального капіталу в суспільстві. Необхідність його визнання виникла тоді, коли почали з’являтися нові позиції людини у соціальній структурі: авторитет; розрізнення не лише за видом професії, а й за ступенем її престижності та здатності впливу на соціальне життя. Отже, ускладнення соціальних зв’язків сприяло тому, що людина перестала бути залежною від майна. Вона завдяки своїй мудрості почала мати можливість приймати раціональні рішення.

Варто зазначити, що набуття людиною мудрості здійснило безпосередній вплив й на характер міжособистісних відносин. Зокрема, це виявилось у ставленні до людей похилого віку. Так, на перших стадіях розвитку суспільства, коли життя залежало насамперед від їжі, то їли найстаріших його представників. Згодом, разом із розумінням людьми можливості покращення результатів своєї життєдіяльності за допомогою прийняття раціональних рішень, з’являються інші властивості – не лише жага до задоволення первинних потреб, а ще й шанування мудрості. Тому статус людей похилого віку змінився, адже з об’єкту споживання вони перетворилися на об’єкт поваги і шанування.

Якщо зазирнути до процесу становлення капіталу, то варто згадати той факт, що капітал з’явився для того, щоб розділяти рухомі й нерухомі

об'єкти, звідки і виникло поняття рухливої вартості. Таким чином, капітал – це результат конструкції людей, це спосіб зафіксувати певну частину реальності, а потім виділити його різновиди (не лише предмети, а згодом і моральний, політичний капітал).

Висновки. Отже, на нашу думку, соціальний капітал, як і довіра, є ноуменами, бо вони сконструйовані і так являють собою елементи соціальної реальності. Свідченням цього є, перш за все, еволюція соціальної структури суспільства, де утворилися окремі групи, лише члени яких, як правило, мали доступ до певного виду дефіцитних ресурсів. Проте соціальний капітал у поєднанні з довірою конструюється поступово незалежно від того, у межах якої кількості людей (групи, спільноти чи суспільства в цілому) він зародився.

Список використаної літератури

1. Іван Павло II. Апостольський лист, *Mulieris dignitatem* / Іван Павло II. – Рим, 1988.
2. Панкевич Г. Сакральне мистецтво. Монодія (унісонний спів) у світлі вчення Отців Церкви / Г. Панкевич // Слово. – 2005. – № 4 (25). – С. 26–27.
3. Ортега-і-Гасет Х. Кант (Роздуми до роковин) / Хосе Ортега-і-Гасет ; [пер. з ісп. В. Сахна]. – К. : Основи, 1994. – 424 с.
4. Яннарас Х. Предпосылки критической онтологии / Христос Яннарас. – М., 1985. – С. 101–103.
5. Гудзь Є. Герменевтична онтологія авторитету [Електронний ресурс] / Євген Гудзь. – Режим доступу: <http://www.theology.kiev.ua/engine.php?cid=13&ctype=regular>.
6. Соціологія : навч. посіб. / [ред. С.О. Макеев]. – 3-тє вид., стер. – К. : Знання, 2005. – 455 с. – (Вища освіта XXI століття).
7. Соболева Н.І. Соціологія суб'єктивної реальності / Наталя Іванівна Соболева. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – 296 с.
8. Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигман ; [пер. с англ. И.И. Мюрберг, Л.В. Соболева]. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
9. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [ред. В.Д. Базилевич]. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – Ч. 1. – 567 с.
10. Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення : навч. посіб. / Василь Фокович Остафійчук. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання – Прес, 2006. – 422 с.
11. Бастиа Ф. Экономические софизмы. Экономические гармонии / Фредерик Бастиа. – М. : Дело, 2000. – 232 с.
12. Сукачов В.В. Політична довіра як складова соціального капіталу громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / В.В. Сукачов ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2005. – 17 с.
13. Белая слепота [Электронный ресурс] // НЛЮ. – 2007. – № 44. – Режим доступа: <http://www.liveinternet.ru/users/2690275/post134104881>.

Андрущенко А.И. Термины “доверие” и “социальный капитал”: онтологические характеристики

Статья посвящена выяснению того, как именно следует понимать доверие и социальный капитал – как “готовые” или как “сконструированные” явления, которые возникли в разных сферах жизнедеятельности общества.

Ключевые слова: доверие, социальный, капитал, авторитет, познание.

Andrushchenko A. The Terms “Trust” and “Social Capital”: the Ontological Characteristics

The article examines possibility of interpretation of trust and social capital as “ready” or as “designed” phenomena having emerged in different spheres of ability to live of the society.

Key words: *trust, social, capital, authority, knowledge.*

Надійшла в редакцію 18 вересня 2011 року